

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ԴԵԹԱՆՈՍԱՅ ԱՌԱՔԵԱԼԸ

Արտեմիսի (Diana) մեհեանը, Եփեսոսի մէջ, աշխարհի եօթ հրաշալիքներէն մին կը նկատուէր, կառուցուած կարմիր ձոյլ մարմարէ, զարդարուած վաթսուս ոտք բարձր կրկնաշարք յոնիական սիւներով: Մեհեանին շինութիւնը տեսած էր Երկու հարիւր տարի: Ամբողջ Ասիոյ հարստութիւնը հոն կը հոսէր, ուղտերու, ձիերու կոնակով, եւ մըջիւնի կառուցով, ինչպէս սովորութիւն էր ըսել, ընելու համար զայն կայսրութեան հոգեւոր կեդրոնը: Թաղաւորներ, իշխաններ, ազնւականներ եւ վաճառականներ, սերունդէ սերունդ, հոն կը զրկէին իրենց նուէրները: Արշաւ մը հոգեկան մարզին վրայ զէպի զգացական եւ զգայարանական փարթամութիւն եւ արուեստ, զէպի փառք եւ զեղեցկութիւն: Անոնք տաճարին ծոցը կը թափէին ձոյլ ոսկին, բաղուկի մեծութեամբ, կաղապարելու լման դիցուհիներ, քանդակներ, օձեր եւ պրտուղներ: Թանկագին քարեր, ամէն գոյնէ եւ լոյսէ, որոնք աստուածներուն եւ դիցուհիներուն մարմինը ծածկող պատմուհանները կ'ընկելուէին, խառնուակ, պսպղուն, մութէն անհ, լոյսին տակ հեղուկ վառող եւ անջինջ: Սորաններու, զապիրներու եւ կողակներու զարդարանքը, որոնց արծաթը դիւրին չի խաղիր, տաճարի թեւերէն հոսող լոյսին հետ կը պլպլար, խունկի ծուէններու հեւքին մէջէն: Վարպոյրներ, ամբողջ ոսկի, իրենց բոցէ հեղուկը կը սփռէին որմերու ծիփանքին ու մարմարին, պատրանքը տալով երկնայնացումին:

Տաճարին ներքին սրահը, բնակարանը Արտեմիսի, զարդարուած էր խումբ մը երկրպագու ամպոններու արձաններէ, զորքը յոյն մեծ արուեստագէտներու, Սկոպոսի, Փոլիքլէտի, եւ անմահ Փրոտոսի, զեղեցկութեան եւ շնորհի խորունկ ճառագայ-

թումներով: Տենջանք կը ծորէր զեղակառոյց արձաններէն. արին՝ կարմիր մարմարի երակներէն եւ կաթ՝ անոնց ստինքներէն: Տաճարին խորը կը կենար դիցուհիին արձանը, կրկնակ անդրիններու օղակի մը մէջ. իւրաքանչիւր սիւնը կտոր մը յասպիւս էր: Աստուածուհիին մարմինը խանձարուրուած էր պարսկական մետաքսեայ քողով մը, ծագիկի թերթի պէս բարակ եւ ալեկոծ, որուն վրայէն զմբուխան ու մարդարիտը բուռ բուռ կը թօթուէին իրենց ներքին կրակը, արքայութեան թեւաւոր շառայլը ցուցարներելով մեղաւորներու աչքին: Հսկայ զմբէթ մը իւրեւ ամպհովանի կը խորանար արձանի զլխուն վերեւ, կապոյտ ծիփանքներով: Դիցուհիին արձանին զիմաց, պատուանդանի մը վրայ, կը բարձրանար Մեծն Աղեքսանդրի անդրին, իր երիտասարդութիւնն ու փառքը կոթողելով ալիւրներու հիացիկ աչքերուն: Չորս զեղակառոյց վանդակապատ դստիկոններ կը բացուէին արտաքին պատերէն դուրս որոնց կայքերէն ներքինի քուրմերը կը հնչեցնէին արծաթեայ փողերը, հաւաքուող խալտարողէտ բաղմութեան յայտարարելու թէ աստուածուհիին մարմինը ծածկող քողը կը վերնար եւ Արտեմիսը այժմ տեսանելի էր զինք պաշտօններուն: Ապա կը բացուէին նոճեայ դուռները տաճարին եւ բաղմութիւնը, կայսրութեան բոլոր կողմերէն հոն հաւաքուած, ներս կը խուժէր: Հիւանդներ, անդամալոյծներ, կոյրեր, բաղմութեան հետ ծուլիկ, շունչերին բռնած եւ երկիւղած, կը սպասէին քողի վերնալուն: Իր սե պատուանդանին վրայ կը կենար Եփեսոսի Արտեմիսը, զոր բոտ աւանդութեան Ապոլոն երկիւղէն երկիր զրկած էր: Արձանը անհեթեթ եւ տղեղ էր, եփեսոսէ եւ վարդափայտէ շինուած: Ածուխի պէս սեւ եւ սողունի նման վանդա-

դական ինչ մը ունէր, միտիկ եւ սարսափազու։ Երբ բացուէր քօղը, ամէնքը միաբերան կ'աղաղակէին. «Մեծ է Արտեմիս Եփեսոսի»։ Բոլոր աչքերը կը դոյուէին, շրթները կը սղմուէին, ճակատները կը խոնարհէին եւ երկխոյսած յափշտակութիւն մը կը լեցնէր սիրտերը։ Անկէ յետոյ տաճարին քահանաները, աստղաբաշխները եւ մոգերը շարքով դուրս կ'ելլէին, ժողովուրդին ծախելու արձանիկներ, պատկերներ, հմայակներ եւ դանդաղան քրքալան նկատուած առարկաներ։ Բախտագուշակներ կը մօտենային զուշակելու մարդոց ապագան։

Երբ տաճարին արարողութիւնները վերջանային, ուխտաւորները կը ցրուէին մեհէանին շուրջը տարածուող ընդարձակ պարտէզներու եւ մարդերու մէջ, հանդչելու եւ դուարձանալու։ Ուրախութիւնն ու կերուխումը կը շարունակուէր մինչեւ ուշ գիշեր, հաղարաւոր յաղտերներու լոյսին տակ։

Արարողութեան մը պահուն, երբ բազմաթիւ ուխտաւորներ լեցուցած էին նորէն Արտեմիսի մեհէանը, տաճարէն դուրս, մէկ անկիւնը, կը կենար Պօղոսը, հաւատացեալներու խումբէ մը շրջապատուած։ Ան հոգեկան դարարումով կը խօսէր հեթանոս բարբերէն, պղծութենէն եւ անոնց մօտալուռ կործանումէն, արդէն իսկ ճամբայ ինկած զէպի հողին արդանոյնները։ «Ի՞նչ է արժէքը ոյժին, փառքին եւ ահաւոր այն անորժականուն ուրոնց միայ կը կոթին անոնք։ Ի՞նչ է կշիռը կաթիլ մը վայելքին, որով վայրկեան մը կ'իւղոտի մեր մարմինը, յաջորդին աքցանուելու համար անոր սրբներէն։ Ուրիշներու զրկանքով փոքր կապողները, իրենց միտին վաճառումով արիւն ու արցունք վաղցնողները, նոյնքան յիմար մարդոց փոքրութիւնները, հպարտութիւնն ու անդիտութիւնը, արդարութեան նժարին մէջ իրենց ծանրութեամբ պիտի կշռուին։ Կը խաբեն հեշտանքով, կ'ատորնանան հաճոյքի համար, եւ վայելք ու զեղեցիկութիւն կ'որոնեն իրենց անձը խորտակող սմէն նուառ արարքի մէջ։ Անցուոր է աշխարհի միայ ամէն բան, բացի երկնային փառքէն, զոր մենք հայելիի մէջէն այժմ միայն կրնանք տեսնել»։

Նորահաւատները առաքելային բերած էին իրենց հեթանոս նախնիքներէն մնացած

դադանալիստութեան վերաբերեալ զիրքեր, երազահաններ, մօզական զրուածքներ, հերոսներու նշխարներ, նուիրական արձաններ ու պատկերներ։ Պօղոս հրամայեց որ մեծ խտրոյի մը պատրաստեն եւ անոր մէջ նետեն պղծութեան այդ խեղճերանքները։ Երբ բոցերը կը լափիլիղէին իրենց կերը, անպով ողջակէզի մը նման, առաքելը կեցած ապակի նութիւն բուրոյ սնահաւատութեան այդ վաւերադիրներուն զիմաց, կը մտածէր թէ բոցերը հին աստուածներու մահն էր որ կ'երգէին, Ելլադայի երկնքին ներքեւ։

Քրիստոնեաներու այս արարքը չէր խուսափած հեթանոսներու աչքէն։ Դիմիտրիոս արծաթադործը որ Արտեմիս զիցուհին եւ մեհէանին համար վաճառքի նուիրական տնութներ կը պատրաստէր, իր շուրջ հաւաքեց քաղաքին արհեստաւորները, ըսելու համար թէ խաբեայ, փոքրամարմին հրեայ մը, Պօղոս անունով, հոս եկած է եւ կը ջանայ հեռացնել ժողովուրդը աստուածուհիի պաշտամունքէն։ Բոլորս ալ կ'ապրէին շնորհիւ մեր արհեստին, իբրեւ զործաւորները զիցուհին. սակայն այս վարպետորդին կը յայտարարէ թէ մարդոց ձեռքով շինուածները աստուածներ չեն եւ չունին սեւէ ոյժ եւ ազդեցութիւն։ Բոլոր զինք լսողները, որոնց ապրուստն ու շահը զիցուհիով պայմանաւորուած էր, կատարած ու փրփրերախ կ'աղաղակէին. «Մեծ է Արտեմիս Եփեսոսի, հրաշալիքը ամբողջ աշխարհի. ինչպէ՞ս կրնայ ծաղրուիլ փոքրամարմին եւ հայհոյիչ հրեայէ մը։ Ո՛ր է ինքը այժմ», կը հարցնէին բոլորը Դիմիտրիոսի, որոնց թիւք երթալով կ'ուտարանար։ Յետոյ բոլորը զէպի թատրոնի շէնքը ուղղուեցան կատաղի աղաղակներով, թէ հրեաներ դէմ են զիցուհիի պաշտամունքին, թէ անոնք են որ բերել տուած են Պօղոս անունով աճապարարը, թշնամի աստուածներու. կրակ կը նետեն Արտեմիսի արձանները, նուիրական պատկերներն ու սրբադան առարկաները։ Եփեսոսը մտանդի մէջ է, կ'աղաղակէին միաբերան։ Պէտք է դադաններու առջեւ նետուին բոլոր անոնք՝ որոնք կ'անարդեն աստուածները։

Ամփիթատրոնի հրապարակին մէջ ամբոխ երկու մասերու բաժնուեցաւ. մէկ մասը հոն մնաց իր բողոքի աղաղակները լսեցնե-

յու բարձրութեան, իսկ միւս մասը ղիմեց ղէպի հրէական թաղամասը: Այս միջոցին Պրիսկիլիյան բնակարանին մէջ կը գտնուէին Ասաբեալը եւ Մակեդոնիայէն եկած երկու ուրիշ աշցեւորներ, Գայոս եւ Արիստարքոս: Կատաղի ամբոխը ներս խուժելով յափշտակեց Պօղոսն ու բնիկները, եւ իր սղոտը հռոսներին մէջ առած տարաւ, դադաններու առջեւ նետելու համար դանդաղ: Այս ահաւոր ժամուն, Ասաբեալի շուրջը եղողներէն միայն Պրիսկիլիան էր որ չէր կորսնցուցած ինքզինքը: Անիկա անմիջապէս զգաց աղէտը եւ էջ մտաւ մը պէս նետուեցաւ ամբոխին մէջ, տապալելով իրեն արդէք եղողները, եւ իր ջղուտ բաղուններուն մէջ առած Ասաբեալը, զուրս հանեց ամբոխէն, որ անմիջապէս չէր անդրադարձած եղածին՝ Պրիսկիլիան իր թանկագին բեռը առաջնորդեց ամուսնուն մը թերանոցը, շատ քիչերու ծանօթ, ուր կը պահուէին այժի մտղեր եւ մորթեր:

Պօղոս յանկարծահաս այս իրադարձութիւններէն հազիւ ուշքի եկած, ուղեց զխնայ իր զոյգ բարեկամներու, Գայոսի եւ Արիստարքոսի մօտին: Երբ խմացաւ թէ ամբոխը զիրենք իր հետը առած դադաններու առջեւ նետելու տարած էր, շուղեց իր թաքստոցին մէջ մնալ եւ որոշեց երթալ և կեանքի գինով պաշտպան կենալ իր աշակերտներուն: Երբ կը պատրաստուէր մեկնելու, իր նաշուածքը հանդիպեցաւ Պրիսկիլիայի աչքերուն եւ հոն տեսաւ ոչ թէ աշակերտուհիի հնազանդութիւնը, այլ անխախտ կեցուածք մօր մը, որ մօռեր էր ամէն զինով աղատելու իր վստայութեամբ դաւակը: Պրիսկիլիայի աչքերուն մէջ կը թրթռար անասելի քաղցրութիւն մը, այն հոգեկան հոսանքաւոր որ հօր մը պարտապանն պողպատածոյլ բարութիւն է, իսկ մօր մէջ զոհարելոյ մաքրութիւն: Ո՛վ էր այս կինը, կը մտածէր Պօղոս, որ արդէք կը հանդիսանար իրեն կատարելու նուիրական իր պարտականութիւնը: Լուռ եւ անշարժ անոնք իրարու կը նայէին, մէկուն մէջ գլուխ կը վերցնէր իր ճակատադրին եւ աստուածային պարտականութեան զգացումը, իսկ միւսին մէջ մայրական բնազդը, ամէն կերպով սրաշտպանելու իր դաւակը եղող այս թանկագին էակը, ո՛չ միայն մարդոց՝ այլ և հարկին Աստուծոյ դէմ: Պօղոս զոգահար

կը կարգար անոր նաշուածքին խորը զինք արդիւղ անտեղիտալի մճիւրը: Աղէտը վայլակի էր վերածուել արդ կնոջ մէջ, բնելով տեսողութեան ծոցէն: Մայրեր աշխարհներ հեռուէն կ'զգան յօրինուող մահերը:

Կատաղի ամբոխը Գայոսն ու Արիստարքոսը իր հեղեղին մէջ առած ամփիթատրոն կը տանէր, դադաններու առջեւ նետելու համար: Լուրը հասած էր արդէն քաղաքապետին, որ առանց ժամանակ կորսնցնելու թատրոնի շէնքը եկած էր, առջեւ առնելու արեւնահեղութեան: Ամբոխը թուխ կոհակներ կաղած կ'այլեկոծէր եւ կը հոսէր ղէպի թատրոնը, որուն բնդարձակ եւ կլոր պարիսպին վրայ շարուեր էին անհամար արձաններ: Երբ քաղաքապետը երեւցաւ, բաղձնութիւնը պահ մը կեցաւ կատաղութեան իր թափին մէջ, յետոյ բոլոր բերաններէ պոռթկաց ծանօթ բացականչութիւնը թէ «Մեծ է Արտեմիս Եփեսոսի»: Բոլորին ղէմքերը կարմրած էին ծիրանագոյն վարագոյրի ցոլացումէն, որ բեմը կը ծածկէր իր վէտով տումներով: Հոսմէն ղէպի սրաշտպան ամբոխի հեղեղին ղէմ սինի մը պէս կեցած, լուռ բայց մճուկան, մերցուց իր ձեռքը և ըսաւ. «Եփեսացիք, ո՛վ չի զիտեր մեծութիւնը ձեր քաղաքին եւ Արտեմիս աստուածուհիին, որոնք ապացոյցներու պէտք չունին. իսկ զալով այս խեղճ մարդոց, ցուցնելով Գայոսն ու Արիստարքոսը, ո՛չ ձեր տաճարը կողոպտեցին, ոչ ալ նախաժամ են աստուածուհին: Եթէ արծաթագործ Դիմիտրիոսը եւ իր արհեստակիցները սեւէ բեշիք ունին անոնց ղէմ, թող խնդրէր դատարան տանին, հոն տնօրինելու հարցը արդարութեամբ եւ իրաւունքով: Հետեւաբար կը հրամայեմ որ բոլորդ ալ ձեր տունները երթաք եւ խնձի յանձնէք այս մարդերը»: Հոսմէն ղէպի քաղաքապետին աղօլու կոչը իր բարերար աղղեցութիւնը ունեցաւ եւ Գայոսն ու իր բնիկը՝ աղատուեցան ամբոխի կատաղութեան զոհ երթալէն:

Այս ղէպէն յետոյ Պօղոս պատրաստուեցաւ մեկնելու, զգալով որ իրեն համար այլեւս դժուար պիտի ըլլար Եփեսոս մնալը: Սակայն իր մեկումը աննպատակ չէր: Զօրավարի մը Նման, որ իր առջեւ ունի բարդ ու երկար ճակատամարտ մը եւ կ'ուզէ կանխել ղէպերն ու աննպատակ պարտպանները, ան

կը նայէր ասպազային ե կը ծրարէր յաղթանակը Մեսխային:

Հոռի մէջ Կլոտիոս կայրը ոչ եւս էր: Իրեն յաջորդած էր իր օրդեզիրը Ներոն, որ մօրը հետ կը վարէր կայսրութիւնը: Հրեաները կառավարութեան այս փոփոխութենէն յետոյ սկսան նորէն Հոռմ վերադառնալ: Մայրաքաղաք վերադարձան նոյնպէս դէպի գաւառներ եւ անյայտ տեղեր խոյս տուողները, որոնց մէջ կային հրեայ քրիստոնեաներ: Պօղոսի աչքերը Հոռմին ուղղուած էին, հոն պէտք էր ըլլար յաջորդ վայրը իր յաղթանակին: Առաքելին առաջին դործը եղաւ համոզելու Ալուիլան եւ Պրիսկիլան որ մայրաքաղաք վերադառնան եւ գետին պատրաստեն իրեն: Եփեսոս այժմ պէտք չունէր իրեն, համայնքը կազմակերպուած էր եւ զլիաւորուած աւաղներու ժողովով մը, առանց իր ներկայութեան կարելի էր տանիլ դործը: Միտք չունէր անմիջապէս Հոռմ երթալու, կ'ուզէր նորէն Երուսաղէմ հանդիպիլ, տեսակցելու Սուրբ Քաղաքի «ընտրեալներ»ու հետ, վերջնականօրէն կարգադրելու արտաւանձանի քրիստոնեայ համայնքներու բաժանման խնդիրը: Գիտէր թէ ինչ կ'սպասէր իրեն Երուսաղէմի մէջ, ծանօթ էր իր քարոզութեան նկատմամբ եկած աննպաստ տեղեկագիրներուն, որոնք կը հարուածէին եւ կը կազմալուծէին իր հաստատած համայնքները: Գիտէր նոյնպէս թէ կրնար դատապարտուիլ եւ վտանգուիլ, բայց իրեն համար այս ճամբորդութիւնը անխուսափելի կը մնար: Իր փափաքն էր որ վերջ գտնէին Երուսաղէմի առաջնորդներուն եւ իր միջեւ եղած թըշնամութիւնն ու անհասկացողութիւնը: Երուսաղէմականները թէեւ զինքը կը նկատէին իբրեւ օրինադանց մը Մովսիսական Օրէնքին, սակայն Պօղոսը ճշմարիտ զաւակն էր իր ժողովուրդին, հպարտ անոր ծագումով եւ զիտակից անոր ճակատագրին: Ինքզինքը չէր նկատեր իբրեւ ապստամբ մը հին աւանդութեան, այլ յանկուցիչ մը մարդարէական տեսիլներու: Հեթանոս հաւատացեալները այս մտածումին իրադարձման պատգամաւորներն էին, որոնք սակայն Սիոն լեռան կը նայէին, ընդունելով զայն իբրեւ իրենց հոգեւոր մայրն ու բնակարանը:

Պօղոս տակաւին ճամբայ չելած, Կորն-

թացիներուն զրեց իր երկրորդ թուղթը, մարդարէներու ոճով, բոցէ բառերով կշտամբելով, ինչպէս նաեւ միտքաբերով զիրենք ասպազայի յոյսով: Արամաութիւն, քաղցրութիւն փոխն ի փոխ կը ծորէին իր բառերէն: Իր թուղթերը հայելիներ էին իր հոգիին եւ կը ցոլացնէին իր զգացումները անոնց նկատմամբ՝ զորս շահած էր Մեսխայի համար:

«Դուք էք մեր թուղթը, մեր սիրտին մէջ դրուած ոչ թէ մեկանով, այլ Աստուծոյ կենդանի շունչով: Կը տատապինք բայց չենք նւազիր, կը հալածուինք բայց չենք նահանջեր, ամէն վայրկեան Յիսուսի մահը մեր մէջ ունինք, որպէսզի ան մեզմով յայտնուի աշխարհին»:

— Ձեր հաւատքը մարդկային իմաստութեամբ պէտք չէ ըլլայ, այլ Աստուծոյ զօրութեամբ: Հոգեւոր զօրութիւնը հիմնական պայմանն է Քրիստոսի հետ մեր ունեցած միութեան: Անոր ազդեցութիւնը դուքս է մեզմէ, ան աստուածային ոյժ մըն է որ կը գտնուի Քրիստոսի մէջ: Այս ուժին ստացումը չի նրմանիր բոցէն բոցի փոխանցման, այլ Մեսխայի հետ տեսական միութեան: Մեր մէջ քրեւացող բան մը չէ այդ ոյժը, ոչ ալ Աստուծմէ ածանցուած, այլ հոսանք մը կեդրոնական ալէն անդադար վազող: Կարելի է հաւատալ Քրիստոսի եւ տակաւին անհաղորդ մնալ այդ ոյժէն: Մեծագոյն արդելքը Աստուծոյ զօրութեան մեր մէջ հասնելուն անհատաութիւնն է: Մենք կը սահմանափակենք աստուածայինը մեր թերահաւատութեամբ:

Դատապարտութիւն չկայ անոնց համար, որոնք ի Յիսուս Քրիստոսի են, որոնք կ'ապրին ոչ թէ ըստ մարմնոյ, այլ ըստ հոգւոյ եւ հոգիին օրէնքը ազատած է զիս մեղքի եւ մահուան օրէնքէն, շնորհիւ իմ մէջս եղող հոգիի զօրութեան: Ներքնապէս համամիտ եմ Աստուծոյ օրէնքը կատարելու, բայց մեղքը կ'արգիլէ զիս: Միտքով Աստուծոյ օրէնքին կը ծառայեմ, իսկ մարմնով աշխարհի օրէնքին: Թշուառ մարդ մըն եմ, ո՞վ կրնայ ազատել զիս մահափութ այս մարմնէս, բայց միայն Յիսուս Քրիստոսը»:

— Ուր Տիրոջ հոգին կայ, հոն ազատութիւն կայ: Ազատութիւնը հիմնական սկրիբներն ու յատկանիշն է քրիստոնէական

կեանքին: Քրիստոնեան կրնայ տոգորուած ըլլալ երկնային րդձանքով, սակայն տակաւին դուրի ըլլալ ազատութենէ: Հոգեկան պաշարքը դոր կը մղէ հաւատացեալը իր բնատորին հակումներուն դէմ, կրնայ յայտարար նշանը ըլլալ կենսունակութեան, սակայն իրականին մէջ կը մատնանչէ գերութեան միճակ մը, մասնորէ ազատը բնաւ չի մաքաւոր իր ազատութեանը համար դոր ունի արդէն»:

— Մարդը մեղքով ոչնչացուցած է կեանքի ներքին սկզբունքը, որ անոր ճշմարիտ բնակավայրն էր: Էտիր էտպէս ազատ կրնայ նկատուիլ, երբ ապրի եւ գործէ իր ներքին պահանջներուն հետ համերաշխաբար, իրեն յարմար միջավայրին մէջ, ինչպէս թռչունը ազատ է օդին մէջ եւ ձուկը ջուրին: Միջավայրը չէ անշուշտ որ կ'ստեղծէ կեանքը, բայց կը հայթայթէ անհրաժեշտ անոր բարգաւաճումին համար»:

— Միտքը պէտք է իրեն պատշաճ միջավայրը ունենայ, ինքզինք ազատ կարենալ րդպալու համար, այդ միջավայրը ճշմարտութիւնն է, ինչպէս խղճմտանքին միջնորտը սրբութիւնն է: Մինչեւ որ մեր սիրտերը չբուսացուին ի խղճէ շարեաց, չենք կրնար խաղաղեցնել մեր միտքը, որ իր ազատութիւնը կը դանկ տատուածային այդ անդորրութեանը մէջ: Մեր կամքը ազատ չէ, մինչեւ որ չբխորտակուի կիրքերու բռնակալութիւնը մեր մէջ, աշխպէս ան գերին է մախի եւ ցանկութիւններու: Կամքը ազատագրելու համար պէտք է բերել դայն աստուածային սիրոյ միջնորտին մէջ, որուն միջնորդն է Ս. Հոգին, մեղի հաղորդ ընելու աստուածային կեանքին: Աստուածային սիրոյ այս վեհավայրին մէջ է որ կամքը կը դանկ իր ազատութիւնը: Ճշմարտութիւն, խաղաղութիւն եւ սէր, նուազ իրականութիւններ չեն, քան միտքը, խղճմտանքը եւ կամքը: Մեր հոթեան իւրաքանչիւր մասը իր ճշմարիտ միջավայրին մէջ բերելով է որ հոգին իր ազատագրման գործը ի գլուխ կը հանէ»:

Մասնաւոր պատգամաւորութիւն մը՝ բաղկացած Ստեփանոսէն, Փորթինոսէն եւ իր սիրելի որդի Տիոտոսէն, Կորնթոս տարաւ այս գիրը: Պօղոս գրեց նոյնպէս Ապողոսին որ Կորնթոս երթար եւ լծուէր գործի: Յե-

տայ հրաժեշտ առաւ Եփեսոսի դադութէն եւ մեկնեցաւ Մակեդոնիա: Երկար շմոց սակայն հոս, շուտով մեկնեցաւ Փիլիպէ: Տեղւոյն համայնքը հաւատարիմ մնացած էր Պօղոսին, չնորհիւ բժիշկ Ղուկասի ջանքերուն, եւ այս պարագան մեծապոյն միախառնութիւնը եղաւ Առաքեալին: Իր ուրախութիւնը դադաթնակէտին հասաւ, երբ Կորնթոսէն իրեն եկաւ Տիմոթէոսը, սրտապնդիչ լուրերով:

«Հայր իմ» կ'ըսէր այս վերջինը, «Կորնթացիներ կարգացին նամակդ շարաթ օրը, Ս. Գրքերու ընթերցումէն վերջ: Ամէն անգամ երբ հաւաքոյթներ ունեցան, անվերջ կարգացուցաւ գիրդ, կարծես ան մաս կաղած ըլլար Ս. Գրքի ընթերցումներուն: Շատեր որոնք տաճին անգամ կը լսէին, կուլային եւ կ'սպաշխարէին, ուրիշներ յուզումով եւ սարսափով կը լսէին դայն: Անոնք զիս քեզի զրկեցին խնդրելու որ միջնորդ ըլլամ, ամփելու ձեր միջտն ու զայրոյթը իրենց նկատմամբ: Կան նաեւ ուրիշներ, — հոս Տիմոթէոս որ ցածցուց իր ձայնը — որոնք սրտեղած կը թուին ըլլալ գրութենէդ, յայտարարելով թէ դուն չունիս արտօնութիւն երուսաղէմի սուրբերէն եւ հեռեւորար բաժնեկը նշանակութենէ դուրի են: Թէ դուն կը պարծենաս բաժնեկուդ համար, անտեսելով ուրիշներու աշխատանքը: Թէ դուն երկուքի բաժնած եւ քրիստոնեայ դադութներն ու ժողովուրդը: Եւ տեղդ ըլլամ, անմիջապէս Կորնթոս կը մեկնիմ, որովհետեւ միայն քու ներկայութիւնդ կրնայ ետ բերել խաղաղութիւնը համայնքին»:

Պօղոս հազիւ Կորնթոս հասած, ամբողջ համայնքը ողջունեց զինքը սիրով եւ ուրախութեամբ: Իր խառութիւնները նկատուցան նշան նուերումի եւ սիրոյ: Բոլորը կ'ըզպալին թէ իրմէ միայն քաղցր յիշատակներ ունէին: Անոնք նոյնիսկ, որոնք երուսաղէմէն եկած հրահանգներու համաձայն մերժեր էին իր հեղինակութիւնը, այժմ համակրանքով կը բաժնէին Կորնթացիներու բերկրանքն ու խանդավառութիւնը: Բոլորը կ'ակնածէին իրմէ, տիրապետուած այն մտղնխական ոյժէն որ կը բխէր իր անձէն: Առաքեալը գիտէր թէ որոնց քաղցրութեամբ պէտք էր մօտենալ եւ որոնց հետ խառութեամբ վարուիլ: Հրեաներուն կը պատասխանէր թէ ինքը աւե-

լի հրեայ էր, Մովսիսական Օրէնքը կարելի խառնութեամբ պահելուն համար, իսկ հեթանոսներուն, որոնք չափուած էին երուսաղէմէն եկող քարոզիչներու կողմէն, կ'ըսէր ազատօրէն թէ իրենք ի դուր իրենց միայ առած էին ծանր բեռը հրէական օրէնքին:

Կորնթոսի իր բնակութեան շրջանին, Ալլուիրայի եւ Պրիսկիլայի բացակայութեան պատճառաւ, Պօղոս կը մնար բարեկամ Գալուսի տունը: Ասկէ դրեց իր թուղթը Հռոմէացիներուն, տակաւին երուսաղէմ չմեկնած: Թուղթին մէջ խտօրէն կը ձագկէր Յոյներու ամբարտաւանութիւնը, որոնք ինքզինքնին խմատուն կը կարծէին, փոխելով սակայն տառաւածային ճշմարտութիւնը սուտ իրերու հետ, պաշտելով արարածը փոխան արարչին: Միւս կողմէ հրեաները որոնք Օրէնքը ունէին, բայց չէին պահէր զայն, աշխատեալով հեթանոսներէն աւելի չէին: «Միակ փրկութիւնը Մեսիային հաւատալու մէջն է: Ան մարմնացումն է արդարութեան եւ ճշմարտութեան: Անոնք որ Տիրոջ հոգիով կ'առաջնորդուին, որդիներ են Աստուծոյ, կուշելով զինքը Արքայ Հայր: Օրէնքը իր մասերակնութիւնը կորսնցուցած է ոչ միայն հեթանոսներուն, այլ նաեւ հրեաներուն համար, որովհետեւ իր տիրապետութիւնը մարդկային կեանքով միայն կը պայմանաւորուի, նման կնոջ որ իր ամուսնոյն կապուած է միայն անոր կենդանութեանը: Հետեւաբար դուք մեռած էք Օրէնքի համար եւ կ'ապրիք Քրիստոսով, որուն մեռելներէն յարութիւն առած մարմնին մասերն ենք բոլորս: Մարդկութիւնը կրնայ ազատուիլ միայն Մեսիայի կողմէն հասած արիւնին շնորհիւ, ազատուելով Օրէնքի լուծէն եւ դալու շնորհաց հաւատքին մէջ»:

Միւս կողմէ իր ժողովուրդին փրկութեան մտածումը միշտ ներկայ է իր մէջ, անոնց յամառ կեցութեամբ, աւանդութեան եւ օրէնքին կապուած, կը տառապեցնէ զինքը, վերածելով իր հոգին պատերազմի դաշտի, ուր իրար ընդդէմ զգացումներ դրար կը խաչաձեւեն, սղերդական հոլոօյսքով: Կը հաւատայ սակայն թէ Մեսիայի սիրոյն անհուն ծովէն կաթիլ մըն ալ իր ժողովուրդին վերապահուած է, որ տառապած է դարբերով եւ սպառած Մեսիայի զախտեան:

Հռոմէացւոց թուղթին մէջ ան կը բերէ իր ամբողջ սէրը ինչպէս նաեւ սրամտութիւնը իր սղակիցներու նկատմամբ: Մէկ կողմէն կը վերաւորէ զիրենք եւ միւս կողմէն կը համբուրէ վերքը, որմէ արիւն կը մտնէ: Կանգունէ Իսրայէլը, իրրեւ խորտակուած անօթ մը՝ նետուած հեթանոսներու ոտքերուն տակ, միւս կողմէ կը բարձրացնէ զայն իրրեւ թանկագին բաժակ մը որ միայն կրնանայ պարունակել սրբազան իւզը Մեսիայի օծման: Սակայն խորապէս կը հաւատայ թէ Իսրայէլը պիտի փրկուի, համաձայն մարգարէներու նախաձայնութեան թէ «Սիւնէն պիտի գայ Փրկիչը ազատագրելու Յակորի տունը»:

Այժմ Պօղոսը պատրաստ էր երուսաղէմի ճամբորդութեան համար: Պատգամաւորութիւնը որ իրեն պիտի ընկերանար կը բաղկանար Սաղկատրոս Բերիացիէն, Արիստարքոս եւ Սիկունդոս Թեսագոնիկեցիներէն, Գալուս Դերբացիէն եւ Տիմոթէոսէն, իսկ Եփեսոսէն Տիւքիկոս եւ Տրոփիմոս: Աստուծոյ նաւեցին Միսելլինէ, Քիայ, Սամոս եւ Եփեսոս: Պօղոս միտք չունէր Եփեսոս մնալու, որովհետեւ կ'ուզէր Պէնտէկոստէին երուսաղէմ րլլալ: Միլիտիայէն յուր զրկեց Եփեսոսի գլխաւորներուն որ իրեն հանդիպին, մընաւ բարով բեկու իրենց:

Յուդիչ եղան իր վերջին խօսքերը Եփեսոցիներուն: «Ահաւասիկ եւս կապեալ հոգւով երթամ երուսաղէմ, եւ որ ինչ անդ ընդ իսանցանկոց իցէ չգիտեմ»: Իմ մասին չեմ մըտածեր, այլ միայն Յիսուսի արիւնով զննուած ոշխարհներու, կը մօխնամ որ ինծմէ վերջ յախշտակիչ գալլեր զան եւ զստանն զանոնք հօտէն»: Եփեսացիներ տրտաւորախառն իր վիզը ինկան եւ համբուրեցին զինքը, բոլորը այն նախազգացումը ունէին թէ այլեւս զինքը պիտի չտեսնեն: Պօղոս եւ իրեն ընկերացողները բեռնատար նաւ մը նստան եւ Կիպրոսէն անցնելով Տիւրքոսի միջքէն Աթիա հասան եւ ապա Պաղեստինեան Կեսարիա եւ հիւրը եղան Փիլիպպոսի, մին եօթ ոտրկաւորներէն որ այս շրջանի տեսարանիչը եղած էր տարիներով եւ Կեսարիա կը բնակէր իր չորս աղջիկներուն հետ, որոնք մարդարեւական շնորհներով օժտուած էին: Անոնց

տարեցն էր Զիփորան: Պօղոս չէր տեսած դայն այն օրէն ի վեր, երբ ինքը իրբեւ քահանայապետի պատգամաւոր կը հալածէր քրիստոնեաները եւ զինեալ պահակներով եկած էր որոնելու Փիլիպպոսը եւ հանդիպած էր իրեն իրենց տանը մէջ:

Իրիկունը Պօղոս եւ իր բնակները ճաշի նստան Փիլիպպոսի եւ Կեսարիոյ երէցներուն հետ: Առաքեալը խօսեցաւ իր ճամբորդութիւններու եւ քրիստոնեայ համայնքներու մասին, հաստատուած հեթանոս երկիրներու մէջ: Յանկարծ Զիփորան ցցուեցաւ դրան մէջ, չողարձակ նայուածքով. իր ուսերուն կը ծփար մօխրադոյն մազերու ուռկանը: Չեռքին՝ տնէր փոքրիկ շիշ մը, անխօս մօտեցաւ Պօղոսին եւ անոր ձեռքերուն միայ թափեց շիշին անուշահոտ պարունակութիւնը: «Ահաւասիկ», բառ աղջիկը, «կ'օժեմ քու ձեռքերդ այն շղթաներուն համար որոնք քեզի կ'սպասեն Երուսաղէմի մէջ»: Դոյ կար անոր ձայնին մէջ, կարեկցող սարսուռ որ չի բացատրուիր: Պատգամին արտակարգ պայծառութիւնը եւ տեսողութեան կարճ չափը իրարու աւելցան, թանձրացնելու համար տարակալ բայց ստոյգ խոսիքը:

Յետո՛յ, կիսատ էր շէշը Առաքեալին:

Աղջիկը մնաց լուռ:

Պօղոս տփուռնեցաւ, միբաւոր ժպիտ մը դողաց ու անցաւ իր շրթներէն: Ան երկար նայեցաւ Զիփորային, հաւատացողի իր ցրտութեանը մէջ միբաւոր ու մտախոհ:

Նոյն պահուն դուռը յանկարծ բացուեցաւ եւ մտայրի կերպարանքով ու կատաղի աչքերով մէկը ներս մտաւ. Աղարոս մարդարէ կը կոչէին զինքը. իր երեւումը կը նկատուէր իրբեւ նշան դժբախտութեան: Ան մօտեցաւ Պօղոսին, անխօս առաւ անոր գօտին եւ անով կոպեց իր ոտքերն ու ձեռքերն, ապա յարեց. «Այսպէս պիտի կապուին ձեռքերն ու ոտքերը այս գօտիի տիրոջ Երուսաղէմի մէջ եւ պիտի մատնուի ան հեթանոսներուն»:

Բոլոր ներկաները լեցուեցան սարսափով եւ սկսան աղաչել Պօղոսին որ Երուսաղէմ

չերթայ:

— Միթէ Մեսիան», բառ Առաքեալը, «կեղեւ է ցորենի, դոր հոյր կը քշէ քահանաօրէն, կամ կտորած ճիւղ մը քշուած ամայութեան ծոցը: Անիկա պտուղն է Իսրայէլի ծոտին, արմատացած Սիոնի հողին մէջ: Ան լրումն է Աստուծոյ խոստումին, մարդարէնքէն նախաձայնուած եւ մեր հայրերուն աւանդուած, Որդի Դաւթի որ եկած է դատելու բոլոր ազգերը»:

— Սակայն չե՞ն տեսներ շղթաները որոնք քեզի կ'սպասեն Երուսաղէմի մէջ», բոլոր քեզի կ'սպասեն Երուսաղէմի մէջ», բոլոր բոլորը միարեան, չե՞ն զգար թէ մահուան կ'երթաս», եւ բոլորը սկսան արտասուել:

— Ինչո՞ւ կուլար ձեր դերին անդիտակից երկխաներու նման եւ կը ցաւցնէք սիրտս, ես պատրաստ եմ բնդունելու ոչ միայն շղթաներ այլ նաեւ մահ, իմ Տիրոջն Յիսուս Մեսիայի համար: Մարդիկ այն առեւն միայն կը դանեն կեանքը երբ կը կորսնցնեն դայն: Մահն ու կեանքը իրարու ներհակ իրողութիւններ չեն, մէկուն յաղթանակը միւսով պայծանձաւոր է»: Առաքեալին վստահութիւնը իր վերջնական յաղթանակին համար չէր նմաներ հայոց ձիւնի մէջջէն հոսող առուակին, որ կրնայ շողիանալ արեւէն, այլ զեռի մը որ ունի անսպառ ակեր եւ զիտէ շատնալ իր թաւալումին մէջ: Ան զիտէր քաջութեամբ զիմակալել ամէն պատահար՝ զոր թեամբ զիմակալել ամէն պատահար զոր կեանքն ու պարագաները կրնային բերել իրեն:

Բոլոր ներկաները սեւեռաբլիթ իրեն կը նայէին կորանքով բայց բերկրութեամբ, կ'զգային թէ այս տաղնապին տոջն իրենց վերաբերմունքը մատնութիւնն էր իրենց ըզրացումներուն, որոնցմով կը սնանէր իրենց հոգին: «Օրհնեալ բոլոր Աստուծոյ կամքը» բոլորն, զիտնայով թէ կարելի չէր աւրել ճակատագրին բոլորակը:

Յաջորդ օրը բոլորը միասին Երուսաղէմ մեկնեցան: